

ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЕЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ В АПК ЗАКАРПАТТЯ

У статті висвітлені суспільно-географічні особливості аграрного землекористування у Закарпатській області, подана характеристика земельних угідь за категоріями, структурою сільськогосподарських угідь та посівних площ у розрізі адміністративних районів.

Ключові слова: землекористування, земельні угіддя, сільськогосподарські угіддя, посівні площі.

Актуальність проблеми. Сучасне землекористування України характеризується надзвичайно високим рівнем освоєння життєвого простору, до функціонального використання якого залучено понад 92% усієї території.

Рациональне використання земельних ресурсів є визначальним фактором екологічної безпеки та економічного розвитку держави. У цьому контексті встановлення оптимального в екологічному, економічному та соціальному аспектах співвідношення земельних угідь є фундаментальним заходом у формуванні сприятливого територіального середовища як першооснови сталого розвитку економіки та збереження властивостей природних ландшафтів. Це й зумовлює актуальність суспільно-географічного дослідження особливостей аграрного землекористування.

Аналіз останніх публікацій. Проблема аграрного землекористування розглядалася переважно у працях економістів, землевпорядників. До них належать Борщевський П.П., Влах М.Р., Гуцуляк Г. Д., Калинич І.В., Лендел М.А., Трегобчук В.М., Третяк А.М., Горлачук В.В. та ін. [1-5, 7, 8]. Однак майже відсутні публікації географічного профілю.

Основні результати дослідження. За територією Закарпаття є однією з найменших областей України із загальною площею 1275,3 тис. га, з яких площа сільськогосподарських угідь сільгоспідприємств та особистих селянських господарств, придатних для виробництва сільськогосподарської продукції складає всього 404,7 тис. га або 31,8%.

Внаслідок обмеженості основним ресурсом сільськогосподарського виробництва (земельний ресурс) та високої густоти населення, на одного жителя області припадає 0,36 га сільськогосподарських угідь та 0,16 га ріллі, що менше, ніж у середньому по Україні відповідно в 2,4 та 4,3 рази. До прикладу, площа сільськогосподарських угідь найбільш подібних областей Івано-Франківської і Чернівецької є більшою від Закарпатської відповідно на 17,1 відсотка та 10,5 відсотка, а ріллі більше в 1,8 та 1,7 рази відповідно. Відповідні площі земель сільськогосподарського призначення решти областей є ще більшими.

Крім того, розташування сільгоспугідь області характеризується зональністю, що обумовлює значну диференціацію посівних площ у розрізі природно - економічних зон та впливає на структуру, обсяги виробництва. Зокрема, питома вага площ сільськогосподарських угідь гірської та передгірської зони складає 49,9 відсотка, із 579 населених пунктів – 37 відсотків мають статус гірських, що є обмежуючим фактором збільшення обсягів виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (зерно, овочі, плоди, виноград, продукція свинарства та птахівництва).

На початок 2012 р. земельний фонд (мал.1) області становив 1275,3 тис. га, з яких 451,7 – сільськогосподарські угіддя, з них рілля – 199, 8 тис. га; 724,0 тис. га – ліси та інші лісовкриті площі; 46,8 тис. га – забудовані землі; 0,8 тис. га – відкриті заболочені землі; 15,0 тис. га - відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом; 18,4 тис. га - води.

на інші категорії земель припадає 40,3 тис. га [6]. За період з 2005 по 2012 роки відбулося скорочення земель сільськогосподарського призначення з 453,2 тис. га до 451,7 тис. га за рахунок збільшення в основному земель, відведених під будівництво. Так, у 2005 р. частка земель, від-

ведених під будівництво становила 45,2 тис. га, а в 2012 р. – 46,8 тис. га. (Дані Головного управління Держкомзему у Закарпатській області.) Слід також зазначити, що за період 1990 – 2011 рр. площі земель, відведених під заповідники та національні парки, зросли з 60,3 тис. га до 146,3 тис. га.

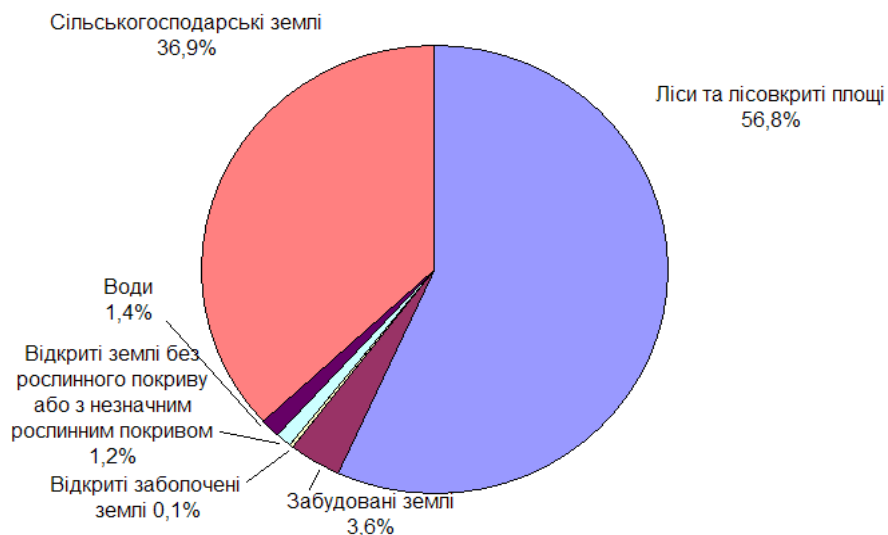

Рис.1. Структура земельної площі Закарпатської області (станом на 01.01.2012р.).

Розподіл земель Закарпатської області у розрізі адміністративних районів характеризується переважанням земель сільськогосподарського призначення. Найбільша частка цих земель у низинних Виноградівському та Берегівському районах, що мають ґрунти, сприятливі для вирощування сільськогосподарських культур. Землі під лісами та лісовкритими площами переважають у гірських районах (Рахівський, Великоберезнянський, Міжгірський та Воловецький).

Найменший відсоток у Закарпатській області від загальної площі становлять землі історико-культурного призначення, промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та ін.

Сільськогосподарська освоєність земельного фонду області має тенденцію до зниження (на даний час вона становить 36,9%). Загалом це один з найнижчих показників по Україні, але в окремих районах (Берегівському, Виноградівському, Мукачівському та Ужгородському районах) цей показник перевищує 70%. Щодо стану сільськогосподарського землекористуван-

ня у Закарпатській області, то слід відзначити, що різноманітність ландшафтів і зональність природних умов вплинули на характер використання земель у сільськогосподарському виробництві та висунули передгірські та низовинні території як важливий сільськогосподарський регіон області.

Таким чином слід відмітити, що внаслідок обмеженості у земельних ресурсах, високої густоти населення, зональності сільськогосподарського виробництва показник обсягу виробництва продукції сільськогосподарства у розрахунку на одиницю населення не відображає об'єктивного стану розвитку галузі Закарпатської області та їй подібних, носить обмежений економічний зміст, вкрай обмежено характеризує ефективність використання ресурсів.

Станом на 1 січня 2012р. у структурі земельних площ сільськогосподарських підприємств та господарств громадян (439,4 тис. га) на рілля припадало 44,2 %, пасовища – 28,9%, сіножаті – 20,9%, багаторічні насадження – 6.0 %.

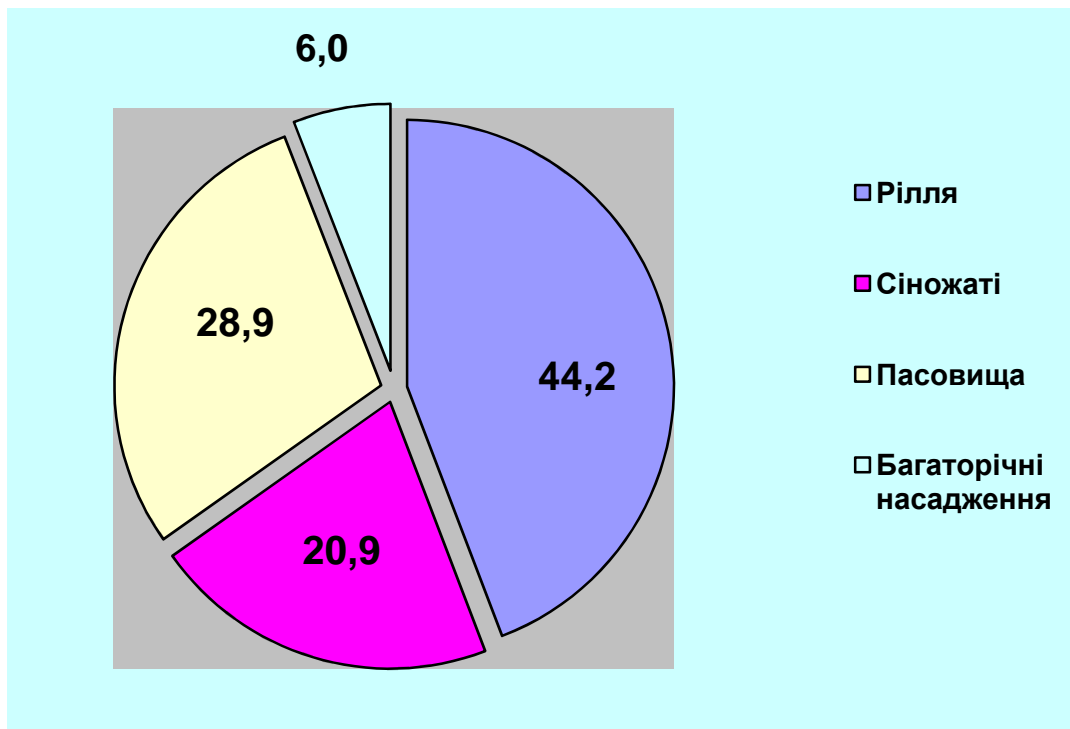

Рис.2. Структура сільськогосподарських угідь Закарпатської області (станом на 01.01.2012р.).

Порівняльний аналіз структури сільськогосподарських угідь Закарпатської області 2012 та 1991 рр. свідчить, що їх площа зменшилася з 475,9 тис. га до 451,7 тис. га по усіх категоріях господарств, однак за рахунок зміни форм власності на землю (в основному розпаювання) площі сільськогосподарських підприємств зараз складають 49,2 тис. га до 358,7 тис. га в 1991 році, а площі господарств населення зросли за цей період з 56,0 тис. га до 355,5 тис. га. З незначною відсотковою похибкою такі тенденції зміни відбулися за цей період у структурі ріллі по усіх категоріях господарств хоча її площа зросла з 196,0 тис. га до 199,8 тис. га. (Рис.1)

Спостерігається також зменшення площ інших сільськогосподарських угідь, а саме багаторічних насаджень, перелогів, що загалом є негативним явищем. Адже збільшення частки багаторічних трав (конюшини) забезпечує збереження родючості та створює відповідні передумови для її відтворення, оскільки за рахунок кореневих і поживних решток у ґрунті залишається від 3,5 до 5,5 т/га цих решток, багатих на азот. Це дозволяє накопичувати у ґрунті до 500 кг/га гумусу, а в розрахунку

на один гектар посівних площ 50 або 100 кг залежно від частки бобових багаторічних трав у структурі посівних площ. Щодо структури посівних площ Закарпатської області, то у 2011 р. найбільшу частку займали зернові та зернобобові культури – 87,0 тис. га або 45,9%, на другому місці були кормові культури 49,6 тис. га або 26,2%, картопля – 35,6 тис. га або 18,8 %, овочі – 13,6 тис. га або 7,2%, технічні культури – 3,7 тис. га або 2%. У 1990 р. зернові та зернобобові культури становили 31,5%, кормові культури – 52,3%, картопля – 11,6%, технічні культури – 2,4% і овочі – 3,2%. Слід зазначити, що з 1990 по 2011 рр. структура посівних площ Закарпатської області помітно змінилася, а саме частка зернових та зернобобових культур, картоплі та овочів зросла за рахунок сприятливих ґрунтово-кліматичних умов, потреб населення. (Рис. 3).

Щодо кормових культур та технічних культур, то їхня частка помітно скоротилася, тому що в області скоротилося поголів'я ВРХ. Так частка посівних площ під кормові культури зменшилася вдвічі: з 100,3 тис. га у 1990 році до 49,3 тис. га у 2011 році..

Рис. 3. Сільськогосподарські угіддя Закарпатської області, 2011 р.

Найбільші посівні площі сконцентровані у чотирьох низинних (понад 125 тис. га з 189,5 тис. га), а саме Берегівському, Виноградівському, Мукачівському та Ужгородському районах; найменші – у гірських районах області: Рахівському, Свалявському, Великоберезнянському та Воловецькому районах (менше 15 тис. га), де відбувається виснаження ґрунтів, зниження потенційної родючості внаслідок ерозії та екологічного забруднення, а також значна частина території вкрита лісовою рослинністю.

За період з 1990 по 2011 рр. посівна площа в межах області скоротилася. Так, у 1990 р. вона становила 195,6 тис. га, а в 2011 р. – 189,6 тис. га. Зменшення посівних площ протягом 1990–2011 рр. спостерігається у розрізі адміністративних районів. Посівні площі скорочуються як внаслідок зменшення розорювання землі, так і їхньої непридатності для вирощування сільськогосподарських рослин. Частина посівних площ залишається на самовідновлення з метою накопичення родючого ґрунтового шару.

Способом картограми на мал. 4 зображено посівні площі у розрахунку на одного жителя сільської місцевості. Най-

вища забезпеченість цими площами у жителів південно – західних рівнинних районів області, яка становить від 0,3 до 0,8 і більше гектара на одну особу.

Тривала нераціональна експлуатація земельних ресурсів без належного врахування ландшафтних і ґрунтово-кліматичних особливостей, інтенсивний обробіток ґрунту, велика частка посівів просапних культур призвели до розвитку небувалих і широко прогресуючих процесів деградації ґрунтів, що проявляється в погіршенні агрофізичних властивостей, постійному зниженні вмісту гумусу, безповоротній втраті елементів живлення та інших деструктивних процесах (табл. 2).

За даними статистичного щорічника Закарпаття за 2010 рік [7] в області збільшується кількість порушених земель, частину рекультивують, але жодного гектара землі під рілля.

Основними проблемами з охорони земельних ресурсів в області є зменшення поживних речовин у ґрунтах, водна ерозія ґрунтів і недостатня рекультивація порушених земель. Площа порушених земель в області на початок 2009 р. становила 31,9 тис. га, рекультивованих – 22,4 тис. га (Таб.1).

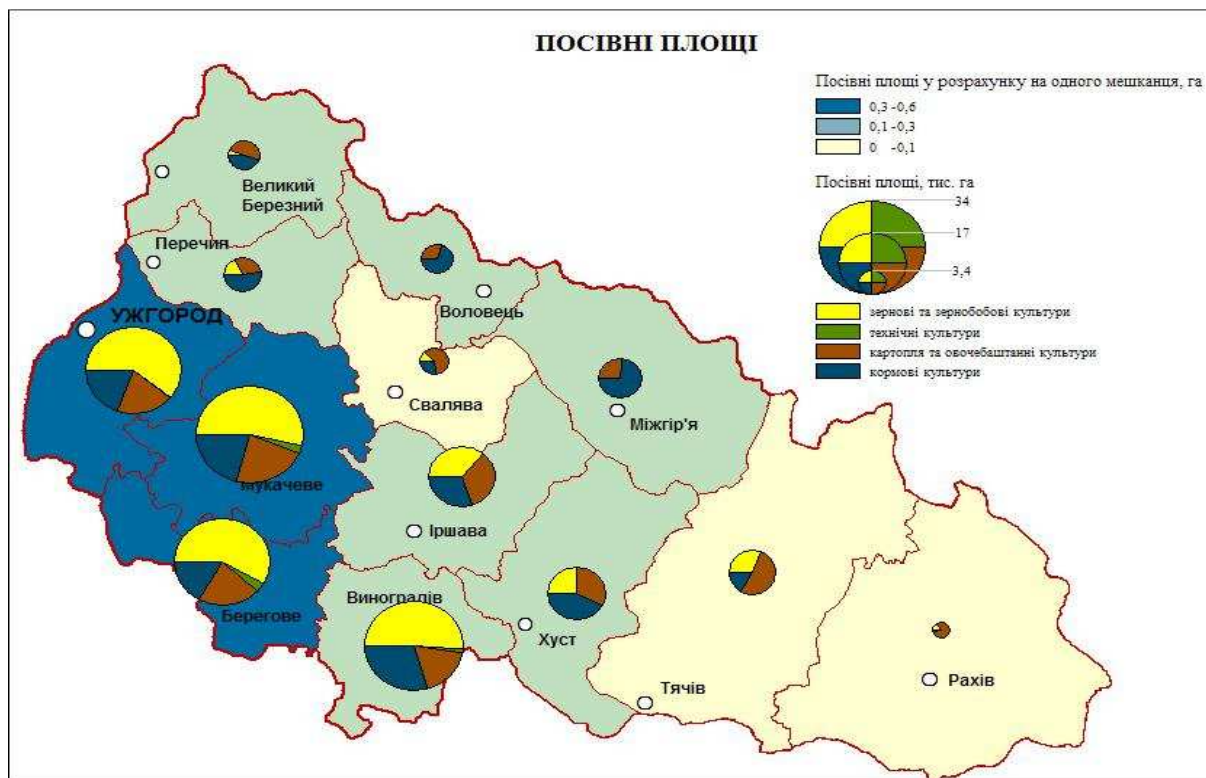

Рис. 4. Посівні площі Закарпатської області, 2011 р.

Таблиця 1

Порушення і рекультивация земель [7]

(га)

	1995	2000	2005	2007	2008
Порушено земель	1,8	4,8	12,0	89,5	31,9
Рекультивовано земель	84,2	4,8	15,7	42,7	22,4
з них під рілля	-	-	-	-	-

Збільшення обсягів вирощування сільськогосподарських культур та підвищення продуктивності ґрунтів є також внесення мінеральних та органічних добрив. Загалом ситуація з використанням мінеральних та органічних добрив у 2011 р. дещо поліпшилася. Так у 2011 році під посіви сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах області було внесено 19,2 тис. ц або 64,2% питомої ваги удобреної площі проти 15,2 тис. ц у 2010 році та 8,3 тис. ц органічних добрив у 2011 році проти 8,1 тис. ц у 2010 році. Однак треба зазначити, що обсяг внесених

добрив під сільськогосподарські культури залишається недостатнім і коливається у межах половини від необхідної оптимальної потреби.

Висновки. На відміну від інших регіонів України Закарпатська область відносно розподілу земель за цільовим використанням характеризується переважанням земель, які відносяться до землі інших категорій і тільки приблизно половина – це землі сільськогосподарського призначення. Значна частина земель поступово переводиться з категорії сільськогосподарських в категорію заповідних (розширення меж

Карпатського Біосферного, Зачарованого Краю, Ужанського та інших). Досить інтенсивно використовуються землі які знаходяться в сприятливих агрокліматичних умовах.

Характерними рисами сільського господарства Закарпатської області, як і аграрної галузі України, є техніко-технологічна недосконалість, велике навантаження на природні ресурси і екологічно-небезпечність. За таких умов нагальною потребою є пошук нової науково-технічної стратегії у землевпорядкуванні, яка б передбачала розроблення і реаліза-

цію соціально зорієнтованих, екологічно-економічно ефективних напрямків науково-технічного прогресу в галузі з поступовою заміною діючої моделі землекористування новою з дотриманням принципів просторової організації території.

Сільськогосподарське виробництво є могутнім фактором екології, тому інформація про наслідки використання земельних ресурсів і зокрема сільськогосподарських угідь, становить невід'ємну основу подальшого пізнання і прогнозу динаміки природного середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борщевський П. П. Шляхи структурних перетворень в агропромисловому комплексі / П. П. Борщевський // Економіка АПК. – 1995. – № 1. – С. 68–74.
2. Горлачук В. В. Розвиток землекористування в Україні / В. В. Горлачук. – К. : Довіра, 1999. – 254 с.
3. Гуцуляк Г. Д. Земельно-ресурсний потенціал Карпатського регіону / Г. Д. Гуцуляк. – Львів : Світ, 1991. – 152 с.
4. Лендел М.А. Аграрне виробництво в Карпатському регіоні: сучасний стан, тенденції, перспективи розвитку:- Монографія. - Ужгород: Карпати, 2006.- 216с.
5. Лисецький А. С. Агропромисловий комплекс: сучасний стан і перспективи розвитку / А. С. Лисецький // Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – К. : КНЕУ, 2005. – С. 449–500.
6. Новаковський Л. Я. Регіональна земельна політика / Л. Я. Новаковський, М. І. Шквир. – К.: Урожай, 2006. – 133 с.
7. Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік. Головне управління статистики у Закарпатській області, 2012. – С.515.
8. Трегобчук В. М. Відтворення та ефективність використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / відп. ред. акад. УААН В. М. Трегобчук. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259 с.
9. Третяк А. М. Землевпорядне проектування: впорядкування існуючих земель володінь і землекористувань та їх угідь / А. М. Третяк, В. М. Другак, І. Т. Калганова. – К.: ТОВ «УЗРУ», 2007. – 246 с.

B. Zhulkanich

Uzhhorod National University, 88000, Uzhhorod, University, 14

SOCIAL AND GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF AGRICULTURAL LAND USE TRANSKARPATIAN REGION

The aim of the paper is to highlight the socio-geographical features of the Agricultural land use in Transkarpatian region, the characteristic of land by categories, the structure of agricultural land and the area sown in terms of administrative districts.

Key words: land use, land lands, agricultural lands.

Б.М. Жулканич

Ужгородский национальный университет, 88000, Ужгород, ул. Университетская, 14

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В АПК ЗАКАРПАТЬЕ

В статье освещены общественно-географические особенности аграрного землепользования в Закарпатской области, представлена характеристика земельных угодий по категориям, структурой сельскохозяйственных угодий и посевных площадей в разрезе административных районов.

Ключевые слова: землепользование, земельные угодья, сельскохозяйственные угодья, посевные площади.